

اخبار المدینه ابن زباله: نخستین

کتاب تاریخ مدینه، نوشته محمد بن حسن مخزومی، معروف به ابن زباله (م.حدود ۲۰۰ ق.)

از اخبار المدینه ابن زباله تاکنون نسخه‌ای یافت نشده است. نسخه موجود در کتابخانه آستان قدس رضوی که احتمال داده‌اند اخبار المدینه ابن زباله باشد^۱، همان المناسک ابواسحاق حربی (م. ۲۸۵ ق.) در راه‌شناسی حج و مناطق و مکان‌های مدینه است.^۲ سخاوی در سده نهم ق. اخبار المدینه را دیده و آن را مجلدی پُربرگ خوانده است.^۳ در همان سده، سمهودی با هدف تلخیص^۴ آثار اصلی درباره مدینه، به گزینش اطلاعات و گزارش‌های اخبار المدینه پرداخته است. اما گویا این نسخه از کتاب در حریق در مسجد الحرام، همراه کتابخانه و کتاب پُربرگ خود سمهودی که وفاء الوفا^۵ کنونی تلخیص آن است، از میان رفته باشد. از آن پس نسخه‌ای از اخبار المدینه دیده نشده است. اما عمده اطلاعات و گزارش‌های آن با انتقال به متون و منابع

۱. فهرست کتب خطی کتابخانه آستان قدس رضوی، ج ۸، ص ۴۷۹.

۲. المناسک، ص ۲۷۱.

۳. الاعلان، ص ۲۷۴.

۴. لمحات عن تاریخ جزیره العرب، مج ۲۴، ص ۲۹۸.

۵. وفاء الوفاء، ج ۲، ص ۴۱۵-۴۱۶.

بار این کتاب را با استفاده از دو نسخه خطی تصحیح کرده و به سال ۱۹۸۵ م. در انتشارات دار الصحوه قاهره در قطع جیبی و ۲۶۶ صفحه به چاپ رسانده است. او در مقدمه، با آوردن زندگی‌نامه‌ای از نویسنده، مزایای کتاب را بازگفته و نسخه‌های خطی یاد شده را معرفی کرده است.

◀ منابع

اخبار مکه: الفاکهی (م. ۲۷۹ ق.)، به کوشش ابن دهیش، مکه، النهضة الحدیثه، ۱۴۰۷ ق؛ اخبار مکه: الازرقی (م. ۲۴۸ ق.)، به کوشش رشدی الصالح، مکه، مکتبه الثقافه، ۱۴۱۵ ق؛ افاده الانام: عبدالله بن محمد الغازی (م. ۳۶۵ ق.)، به کوشش ابن دهیش، مکه، مکتبه الاسدی، ۱۴۳۰ ق؛ ایضاح المکنون: اسماعیل پاشا البغدادی (م. ۳۳۹ ق.)، بیروت، دار احیاء التراث العربی؛ التاریخ و المورخون: محمد الحبیب الهیله، مکه، مؤسسه الفرقان، ۱۹۹۴ م؛ خلاصة الاثر: محمد امین المحبب (م. ۱۱۱۱ ق.)، بیروت، دار صادر؛ شفاء الغرام: محمد الفأسی (م. ۸۳۲ ق.)، به کوشش مصطفی محمد، مکه، النهضة الحدیثه، ۱۹۹۹ م؛ المختصر من کتاب نشر النور و الزهر: عبدالله مراد ابوالخیر (م. ۳۴۳ ق.)، به کوشش محمد سعید و احمد علی، جده، عالم المعرفه، ۱۴۰۶ ق؛ معجم المؤلفین: عمر کتاله، بیروت، دار احیاء التراث العربی - مکتبه المثنی؛ هدیه العارفین: اسماعیل پاشا (م. ۳۳۹ ق.)، بیروت، دار احیاء التراث العربی.

ابراهیم احمدیان

مدینه‌شناسی محفوظ مانده است.

محمد بن حسن بن ابی‌الحسن قرشی مخزومی مدنی با کنیه ابوالحسن یا ابو عبدالله و شناخته شده به ابن زباله، از تاریخ‌نگاران، راویان و نسب‌شناسان سده دوم ق. در مدینه است. گفتنی است زباله به فتح یا ضم زاء^۱ از نواحی کهن مدینه بوده است.^۲ به احتمال، وی در حدود سال ۲۰۰ق. درگذشت.^۳ بر پایه تصریح ابن حجر، او از اصحاب مالک بن انس به شمار می‌آید^۴ و از محضر بسیاری از محدثان و دانشوران سده دوم ق. بهره برده است. میزنی، فهرستی جامع از استادان، شاگردان و راویان ابن زباله ترتیب داده است.^۵ برخی از استادان وی عبارتند از: ابراهیم بن قدامه مدنی، اسامه بن حفص مدنی، عبدالله بن محمد بن ابی‌فروه، و عبدالله بن وهب. صلاح عبدالعزيز بن سلامه، محقق کتاب، با کاوش در سلسله اسناد و متون حدیثی، به شناسایی ۱۰۵ تن از مشایخ روایی ابن زباله پرداخته است. از شاگردان نام‌آور وی می‌توان به عمر

بن شَبَّه نَمیری، زبیر بن بکار، و یحیی بن حسن علوی اشاره کرد. اینان در مدینه پژوهی به روش و سبک او توجه کرده، آثاری پدید آورده‌اند که تاکنون جز کتاب ابن شَبَّه نسخه‌ای از آن‌ها یافت نشده است.

رجال‌شناسان ابن زباله را به جعل حدیث و کذب متهم نموده و او را تضعیف کرده‌اند.^۶ اما سمهودی معتقد است در گزارش‌ها و نقل شده‌های مشترک میان ابن زباله و یحیی بن حسن علوی، باید به ابن زباله اعتماد کرد؛ زیرا یحیی مورد اعتماد است.^۷ گزارش‌های سمهودی از کتاب‌های این دو تاریخ‌نگار نشان می‌دهد که آن‌ها در بسیاری از اخبار اشتراک دارند.

جز اخبار المدینه، دو اثر دیگر به ابن زباله نسبت یافته است:^۸ *مَثَالِبُ الْأَنْسَابِ*، و *ازواج النبی*. زبیر بن بکار که شاگرد و راوی ابن زباله بوده، گزیده‌ای از *ازواج النبی* فراهم آورده است.^۹ ابن ندیم به آثاری دیگر از وی در شعر و ادب اشاره کرده است.^{۱۰}

◀ **اهمیت و روش:** روش ابن زباله در تاریخ‌نگاری از اعتماد و توجه تاریخ‌نگاران

۱. معجم ما استعجم، ج ۲، ص ۶۹۳؛ معجم البلدان، ج ۳، ص ۱۲۹؛

تقریب التهذیب، ج ۲، ص ۶۶-۶۷.

۲. وفاء الوفاء، ج ۱، ص ۳۵۲.

۳. الاکمال، ج ۴، ص ۱۷۱؛ تهذیب الکمال، ج ۱۶، ص ۲۰۲؛ تقریب

التهذیب، ج ۲، ص ۶۷.

۴. لسان المیزان، ج ۵، ص ۱۳۶؛ تهذیب التهذیب، ج ۹، ص ۱۰۱؛

وفاء الوفاء، ج ۱، ص ۶۲.

۵. تهذیب الکمال، ج ۱۶، ص ۲۰۲-۲۰۵.

۶. الضعفاء الصغیر، ص ۱۰۳؛ الجرح و التعذیل، ج ۷، ص ۲۳۸.

۷. وفاء الوفاء، ج ۲، ص ۶۵.

۸. تهذیب التهذیب، ج ۹، ص ۱۱۷.

۹. المنتخب من کتاب ازواج النبی، ص ۱۵-۱۶.

۱۰. الفهرست، ص ۱۲۱.

بازارها، توسعه و تعمیر خانه‌ها و مساجد، و سرنوشت ساکنان محلات را به طور دقیق مشخص می‌کند. نیز در شناسایی نام‌ها، کلمات و نکات ادبی بسیار دقت می‌ورزد. بر پایه روش عمومی تاریخ‌نگاران مدنی، مسائل و نکات ادبی و شعر در گزارش‌های وی نیز بازتاب یافته است. (برای نمونه: ص ۱۶۹، ۱۷۱، ۱۷۳، ۱۷۶، ۱۸۱)

از تاریخ‌نگاران کهن‌تر که از کتاب ابن زباله بهره برده‌اند، می‌توان به زبیر بن بکار اشاره کرد که در شناسایی نام‌های مدینه و دیگر موضوعات به دیدگاه وی استناد کرده است.^۳ در *المناسک* حربی (م. ۲۸۵ق.) بازتاب اطلاعات اخبار المدینه ابن زباله را به روشنی می‌توان دید.^۴ همچنین نویسنده *الدرة الثمینه* بیشتر از طریق زبیر بن بکار، نقل شده‌ها و منصوصات ابن زباله را گسترش داده است. در کتاب *التعریف بما آتست الهجره* نوشته مطری، گزارش‌های تاریخی و جغرافیایی ابن زباله در وصف جای‌ها و مساجد و چاه‌های مدینه بازتاب یافته است. منابع متأخر مدینه‌شناسی مانند *بهجة النفوس* مرجانی (م. ۷۶۹ق.)، *تحقیق النصره* مراغی (م. ۸۱۶ق.)، *المغانم المطابه* فیروزآبادی (م. ۸۱۷ق.)،

۳. التعریف بما آتست الهجره، ص ۵۱، ۵۳، ۷۲، ۱۰۱، ۱۱۳، ۱۲۶،

۱۴۴، ۱۴۹.

۴. المناسک، ص ۳۶۰، ۳۶۸، ۳۸۲، ۳۹۶، ۴۲۵، ۶۵۵، ۶۵۶.

برخوردار شده است. مصحح کتاب ابن شبه، اثر ابن زباله را نخستین تاریخ‌مدون مدینه و پیشتاز در مدینه‌شناسی شمرده و به اهمیت و تأثیر و نفوذ آن در تاریخ‌نگاران بعدی اشاره کرده است.^۱ ابن زباله در شناسایی مطالب مربوط به مدینه و مکان‌ها و رویدادهای آن، از مشاهدات عینی تا فراگیری از دانشوران آن دوران فروگذار نکرده، تلفیقی از تاریخ و جغرافیا را در روش تاریخ‌نگاری خویش به کار گرفته است. گویا روش وی در مدینه‌شناسی، اساس کارهای مدائنی (م. ۲۲۸ق.)، ابن شبه (م. ۲۶۲ق.) و یحیی علوی (م. ۲۷۷ق.) بوده است. به نظر می‌رسد تقسیم مباحث به فضیلت‌ها، چاه‌ها، راه‌ها، مساجد، ساکنان، نام‌ها، و خانه‌های مدینه و دیگر عنوان‌های موضوعی که بعدها رسم شد، از ابن زباله بر جای مانده است. (ص ۲۵۱) دیگر ویژگی کار او توجه به سیر تاریخی تحولات اجتماعی مدینه و توسعه شهری و ثبت خانه‌ها و ساکنان آن دوران است. وی در هر موضوع به ارائه پژوهشی جامع^۲ و گسترده می‌پردازد و همه گزارش‌ها و اخبار را نقل می‌کند. به تعبیر صلاح عبدالعزیز بن سلامه، او به عمران شهری (ص ۲۴۷) و تحولات جغرافیایی مدینه توجهی ویژه نشان می‌دهد و وضعیت محلات، قبایل،

۱. تاریخ المدینه، مقدمه، ص ل.

۲. موسوعة مكة المكرمة، ج ۲، ص ۱۹۷.

النحفة اللطيفة سخاوی (م. ۹۰۲ق.) و بیش از همه وفاء الوفاى سمهودی (م. ۹۱۱ق.) از گزارش‌ها و آگاهی‌های تاریخی ابن زباله بهره گرفته‌اند.

◀ **محتوا:** صلاح عبدالعزيز بن سلامه از راه گزارش‌های سمهودی، ابن نجار، مراغی، سخاوی، فیروزآبادی و دیگر تاریخ‌نگاران مدینه، اثر گمشده ابن زباله را به منزله رساله دکترای خویش بازسازی کرده است. این اثر شامل یک مقدمه، چهار فصل و خاتمه است. در مقدمه و فصل یکم و خاتمه، از زندگی، اسلوب تاریخ‌نگاری و ارزش گزارش‌های ابن زباله سخن رفته است. فصول بعد به اصل نقل شده‌ها و نصوص ابن زباله که چکیده‌ای از آن در دو بخش کلی ارائه شده، اختصاص یافته است: ۱. گزارش‌های ابن زباله درباره مسجدالنبی و دیگر مساجد مدینه و توسعه و تعمیر و کیفیت ساختمان و آگاهی‌های پیرامونی. بر پایه این گزارش‌ها، می‌توان نگرشی روشن‌تر به تاریخ مسجد پیامبر ﷺ و نقش صحابه در ساختن آن یافت. وی با دقت، وضع مسجد و اندازه^۱ و اطراف آن، خانه‌های پیرامون، و افزوده شدن هر بخش را توضیح داده است. معمولاً همین توضیحات در کتب بعدی نیز آمده است.^۲

ابن زباله به سیره پیامبر و کارهای او در بنای مسجدالنبی و کیفیت تغییر قبله، منبر و حجره شریف، و رفت و آمد به مسجد اشاره کرده است. نیز چند نقل درباره سازنده منبر پیامبر و اندازه و ابعاد آن به دست می‌دهد. هم اندازه اولی منبر پیامبر ﷺ و هم وضعیت و اندازه آن در دوران خویش را بیان نموده است. (ص ۹۰) در شرح حال ساکنان مدینه، آگاهی‌های گذشته را با دیدهای خود، بدون تفصیل و حاشیه‌نویسی آمیخته است.

از روایت‌های گوناگون ابن زباله، وضع حجره‌های پیرامون مسجدالنبی، قبر پیامبر و نیز ستون‌های مسجد مشخص می‌شود. او باب‌ها و نیز ستون‌های گوناگون را با نام‌های مخلقه، قرعه، توبه، وفود، مقام جبرئیل و سریر معرفی کرده است. در مجموع ۲۹۶ ستون که شش مورد آن در دیوار قبر شریف نبوی است، در سخن ابن زباله وصف شده است. (ص ۹۳-۱۰۳) در وصف درهای مسجد پیامبر، به سه در که پیامبر ﷺ قرار داد و نیز ۲۴ در تا دوران خود، اشاره می‌کند. محقق کتاب میان این گزارش ابن زباله و گزارش‌های تاریخ‌نگاران بعدی که ۲۰ در برای مسجدالنبی معرفی کرده‌اند، منافاتی ندیده؛ زیرا نحوه وصف و دسته‌بندی آن‌ها متفاوت است. بر پایه این گزارش، در دوم مسجد، «باب علی» خوانده شده که پشت خانه پیامبر ﷺ قرار

۱. تاریخ المسجد النبوی، ص ۱۱۶.

۲. نک: اتحاف الزائر، ص ۱۰۵-۱۰۷.

مکه و مدینه و جای‌های دیگر که پیامبر ﷺ در آن‌ها نماز گزارده، گزارش‌های گوناگون آورده است. (ص ۱۳۶-۱۶۳)

۲. آگاهی‌هایی درباره نخستین ساکنان، تاریخ، نام‌ها، فضیلت‌ها و احکام، مقابر، چاه‌ها، وادی‌ها، بقاع، و بازارهای مدینه. ابن زباله همراه بررسی وضعیت انصار مدینه و سرگذشت و تاریخ سیاسی آن‌ها (ص ۱۶۴-۱۸۳)، پاره‌ای از احکام فقهی و فضیلت‌های این شهر مقدس را بیان می‌کند. (ص ۱۸۴-۲۰۴) در یادکرد آرامگاه‌های مدینه، از فضیلت سرزمین بقیع و نیایش شبانه پیامبر ﷺ در آن‌جا خبر می‌دهد و در معرفی قبور و دفن شدگان در بقیع، از مقبره ابراهیم فرزند پیامبر و عثمان بن مظعون، آرامگاه آل عمر بن خطاب، قبر امام حسن علیه السلام، مدفن رأس الحسین علیه السلام، و قبرهای فاطمه بنت اسد، عبدالرحمن بن عوف، صفیه بنت عبدالمطلب، أطهار المؤمنین، عثمان بن عفان، مالک بن سنان خدّری، و نیز مقبره بنی سلّمه یاد می‌کند. (ص ۲۰۵-۲۱۰) سپس بخشی از سیره اجتماعی را گزارش می‌نماید و به معرفی چاه‌ها و وادی‌ها و صدقات پیامبر ﷺ (ص ۲۱۱-۲۳۱) و گزارش درباره برخی محلات و مکان‌ها و روستاها و بازارهای مدینه می‌پردازد. در مجموع ۲۱ چاه حفر شده در مدینه به دست پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و نحوه حفر آن‌ها را معرفی می‌نماید.

گرفته و هنگام تعمیر دیوار، بسته شده است. (ص ۱۰۴-۱۱۳) در گفتار پیرامون تعمیر و توسعه مسجد، از افزوده‌ها و تغییرهای مسجدالنبی هنگام حکمرانی خلیفه دوم و سوم و ولید بن عبدالملک گزارش‌هایی کوتاه و سودمند آمده است. (ص ۱۱۳-۱۲۲) به گزارش ابن زباله و یحیی علوی، عمر بن عبدالعزیز نخستین کسی بود که برای مسجدالنبی محراب و شُرُفات (کنگره روی دیوار) ساخت، با این توجیه که این‌ها موجب زینت و زیبایی مسجد هستند. همچنین برای جلوگیری از کسب و کار در مسجد و نگهبانی و مراقبت از آن، کسی را به کار گماشت. (ص ۱۲۲-۱۲۳) شمار قندیل‌های مسجد در دوران ابن زباله ۲۹۰ عدد بوده است. وصف ابن زباله از مناره‌ها که نوآوری عمر بن عبدالعزیز بوده و نحوه اذان گفتن، فرستادن مصاحف به مساجد، سقایت مسجد، فرش‌های مسجد و برخی از آداب و آیین‌های همسایگی با مسجدالنبی و رفتن به آن و دیگر مساجد، از اهمیت و ارزشی ویژه برخوردار است. (ص ۱۲۴-۱۳۳)

در *اخبار المدینه* آگاهی‌ها و گزارش‌هایی پرشمار درباره مصلاها و مسجدهای مناطق گوناگون مدینه آمده که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در آن‌ها نماز گزارده است؛ مانند مسجد فضیخ، مسجد بنی قریظه، مسجد قُبا، مسجد قبلتین، و مسجد دُباب. همچنین درباره مساجد مسیر

◀ **چاپ‌ها:** عُسیلان به نقل از کتاب *ذخائر التراث العربی الاسلامی* از گردآوری و نشر *اخبار المدینه* به دست فردیناند وستفلد (م. ۱۸۹۹م.)، خاورشناس آلمانی خبر داده که آن را از *وفاء الوفاى* سَمهودی استخراج و تنظیم کرده است.^۱ این تصحیح در سال ۱۸۶۴م. با عنوان *تاریخ المدینه لابن زباله* چاپ شده است.^۲ بدوی در معرفی آثار وستفلد، به مشخصات کامل کتاب *تاریخ المدینه* به عنوان *تلخیص وفاء الوفاى* سمهودی اشاره کرده و نامی از ابن زباله نبرده است.^۳ در چاپی دیگر، صلاح عبدالعزیز بن سلامه به بازسازی کتاب پرداخته و آن را به دانشگاه ام القرى در مکه ارائه کرده که به همت مرکز بحوث و دراسات المدینه المنوره در ۱۴۲۴ق. منتشر شده است.

◀ منابع

اتحاف الزائر: ابن عساکر (م. ۱۸۱۸ق.)، به کوشش شکرى، بیروت، دار الارقم؛ **اخبار المدینه:** ابن زباله (م. ۱۹۹ق.)، به کوشش صلاح عبدالعزیز، المدینه، ۱۴۲۴ق؛ **الاعلان بالتویخ:** شمس الدین السخاوی (م. ۹۰۲ق.)، به کوشش فرانس روزنتال، بیروت، دار الکتب العلمیه؛ **الاکمال فی رفع**

۱. المدینه المنوره فی آثار المؤلفین، ص ۳۰، نک: تاریخ الادب العربی، ج ۲، ص ۲۳؛ تاریخ التراث العربی، مج ۱، ج ۲، ص ۲۰۱-۲۰۲.

۲. میقات حج، ش ۲۳، ص ۱۷۳، «کتاب‌شناسی تاریخ مدینه».

۳. موسوعة المستشرقین، ص ۴۰۱.

الارتیاب: علی بن هبة الله ابن ماکولا (م. ۴۷۵ق.)، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۴۱۱ق؛ **تاریخ الادب العربی:** کارل بروکلمان، قم، دار الکتب الاسلامی، ۴۲۹ق؛ **تاریخ التراث العربی:** فؤاد سزگین، ترجمه: فهمی، قم، مکتبه النجفی، ۴۱۲ق؛ **تاریخ المدینه المنوره:** ابن شَبّه (م. ۲۶۲ق.)، به کوشش شلتوت، جده، دار الاصفهانی، ۴۰۲ق؛ **تاریخ المسجد النبوی الشریف:** محمد الیاس عبدالغنی؛ **التعریف بما أنست الهجره:** محمد بن احمد المطری (م. ۷۴۱ق.)، به کوشش سعید عبدالفتاح، مکه، مکتبه نزار البانی، ۱۴۱۷ق؛ **تقریب التهذیب:** ابن حجر العسقلانی (م. ۸۵۲ق.)، به کوشش مصطفی، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۴۱۵ق؛ **تهذیب التهذیب:** ابن حجر العسقلانی (م. ۸۵۲ق.)، بیروت، دار الفکر، ۴۰۴ق؛ **تهذیب الکمال:** المزی (م. ۷۴۲ق.)، به کوشش احمد علی و حسن احمد، بیروت، دار الفکر، ۴۱۴ق؛ **فهرست الفبایی کتب خطی کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی (شماره ۱۳):** دکتر آصف فکرت، آستان قدس رضوی؛ **الفهرست:** ابن الندیم (م. ۳۸۰ق.)، به کوشش تجدد؛ **الجرح و التعدیل:** ابن ابی حاتم الرازی (م. ۳۲۷ق.)، بیروت، دار الفکر، ۱۳۷۲ق؛ **الضعفاء الصغیر:** البخاری (م. ۲۵۶ق.)، به کوشش محمود ابراهیم، بیروت، دار المعرفه، ۴۰۶ق؛ **لسان المیزان:** ابن حجر العسقلانی (م. ۸۵۲ق.)، به کوشش عادل احمد و علی محمد، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۴۱۶ق؛ **لمحات عن تاریخ جزیره العرب:** حمد الجاسر، العرب؛ **المدینه المنوره فی آثار المؤلفین:** عبدالله بن عبدالرحیم عسیلان، المدینه، ۴۱۸ق؛ **معجم البلدان:** یاقوت الحموی (م. ۲۶۶ق.)، بیروت، دار صادر؛ **معجم ما استعجم:** عبدالله البکری (م. ۴۸۷ق.)، به کوشش جمال طلبة، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۴۱۸ق؛ **المناسک و اماکن طرق الحج:** ابواسحاق

المدنیین، کتاب امراء المدینه، کتاب النسب، مقتل عثمان، و السقیفه^۴ با کتاب حاضر موضوعی یکسان دارند.

ابوزید عمر بن شَبَّه بن عبیده نُمیری بصری از راویان و اخباریان و حافظان برجسته سده سوم ق. است. در اجزای نام او اختلاف است.^۵ شهرت وی به «شبه» از شهرت پدرش گرفته شده که مادرش در کودکی او برایش ترانه‌ای می‌خوانده و شبه خطابش می‌کرده است.^۶ عمر بن شبه در ۱۷۳ ق. گویا در بصره زاده شد و در ۲۶۲/۲۶۳ ق. در سامرا درگذشت.^۷ در آموختن تاریخ، مغازی، سیره، حدیث، فقه، ادب، شعر و نسب‌شناسی کوشا بود و آثار گوناگونش نشان می‌دهد که در علوم مختلف دست داشته است.^۸ آگاهی‌های گسترده‌اش در حوزه ادب و شعر^۹ در منابعی مانند الاغانی اصفهانی، الاستیعاب ابن عبدالبر و نورالمقبتس مرزبانی بازتاب یافته است. در عرصه تاریخ‌نگاری درباره مکه، مدینه، بصره، و کوفه و نگارش شرح حال شاعران و امیران و حاکمان این

الحربی (م. ۲۸۵ ق.)، به کوشش حمد الجاسر، ریاض، دار الیمامه، ۱۴۰۱ ق؛ المنتخب من کتاب ازواج النبی ﷺ محمد بن حسن بن زباله بروایة الزبیر بن بکار، به کوشش العمری، المدینه، مطبعة الجامعة الاسلامیه، ۱۴۰۱ ق؛ موسوعة المستشرقین: عبدالرحمن بدوی، بیروت، دار العلم للملایین، ۱۹۹۳ م؛ موسوعة مكة المكرمة و المدینة المنورة: احمد زکی یمان، مصر، مؤسسة الفرقان، ۱۴۲۸ ق؛ میقات حج (فصلنامه): تهران، حوزه نمایندگی ولی فقیه در حج و زیارت؛ وفاء الوفاء: السمهودی (م. ۹۱۱ ق.)، به کوشش السامرائی، مؤسسة الفرقان، ۱۴۲۲ ق.

علی احمدی میرآقا

اخبار المدینه ابن شَبَّه: از منابع کهن

تاریخ محلی مدینه، نوشته عمر بن شَبَّه (۱۷۳-۲۶۲ ق.)

این کتاب به جغرافیای تاریخی مدینه و شرح رخدادهای آن با تمرکز بر زندگی و سیره پیامبر اکرم ﷺ و خلافت عمر و عثمان اختصاص دارد و با عناوینی مانند کتاب المدینه^۱، اخبار المدینه^۲ و تاریخ المدینه المنوره^۳ شناخته شده است. برخی از آثار گمشده ابن شبه مانند انساب قریش، نوادر

۱. الفهرست، ص ۱۲۵.

۲. الاصابه، ج ۱، ص ۲۴۲، ۴۵۰؛ ج ۲، ص ۲۲۸، ۳۵۱.

۳. وفاء الوفاء، ج ۱، ص ۴۱، «مقدمه»؛ فیض القدر، ج ۱، ص ۱۲۰.

۴. الفهرست، ص ۱۲۵؛ الاعلام، ج ۵، ص ۴۸.

۵. تاریخ بغداد، ج ۱۱، ص ۲۰۸؛ سیر اعلام النبلاء، ج ۱۲، ص ۳۶۹.

۶. الفهرست، ص ۱۲۵.

۷. وفیات الاعیان، ج ۳، ص ۴۴۰؛ سذرات الذهب، ج ۳، ص ۲۷۳-

۲۷۴؛ البداية و النهایه، ج ۱۱، ص ۳۰.

۸. الفهرست، ص ۱۲۵؛ سیر اعلام النبلاء، ج ۱۲، ص ۳۷۰.

۹. وفیات الاعیان، ج ۳، ص ۴۴۰.